

ASTRAL KÜLTLERLE BAĞLI İNAMLAR
Believes About Astral Cults**Rövşen ALİZADE*****ÖZ**

Makale Azerbaycan folklorunda astral kültlerle ilgili inanların incelenmesine ve alt yapısının öğrenilmesine yönelik yazılmıştır. Yapılmış araştırmalar gösteriyor ki, astral-mitolojik образlar her nesen önce kozmoqonik inançlarla ilgili olmuştur. Mitolojik tasavvurlar geliştikçe astral образlar çevresinde kült (perestiş sistemi) yapılmış ve bu da kendi sırasında inançların mezmunca daha da zenginleşmesi ile eşit olarak, onların türk düşünce sistemindeki rolü ve fonksiyonunu da zorlaştırmıştır. Türk toplumunun gelişme tarihi boyunca mitolojik tasavvurlarda çok ciddi dönüşmeler oluşmuş, tanrıçılık kendi yerini İslam ve diğer monoteist dinlere bırakmıştır. Bu halde astral kültlerle ilgili inanlar aktüel ideoloji önemini kaybederek folklor metinlerine dönüşmüştür.

Anahtar Sözcükler: Folklor, Mitoloji, Astral Kültler, Türk Toplumunu

ABSTRACT

The article dedicates to the investigation of believes about astral cults. The investigation shows that the astral-mythological characters were close to the cosmogony believes before everything. Developing the mythological thoughts the cult (the worship system) formed around astral characters and at the same time not only believes become richer in context but also their role and function in Turk thinking system became difficult. Along the historical development of Turk society in mythological thinking very many changes took place; goddess was replaced with Islam and other monotheist religions. In this case losing the actual ideological importance believes close to the astral cults were changed into folklore texts.

Key Words: Folklore, Mythological, Astral Cults, Turkish Society

Mitolojik edebiyatlardan bilindiği gibi, dünyanın (kozmos) yaratılması süreci belirli nizam üzere olmuştur. İlk kaostan yerin yaranması, onun gökten ayrılması olayı diğer varlıkların (Güneş, Ay, yıldızlar, dağ, deniz ve s.) ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Yaratılış modelleri formülleri içerisinde üçlü dünya örneği (gök, yer yüzü ve yeraltı dünya) dikkati çekmektedir.

* Azerbaycan Bilimler Akademisi Folklor Enstitüsü Mitoloji bölümü Arş. Gör.

Kozmogoniyanın teşekkülünden sonra insan psikolojisi, tasavvurları dünyanın hangi nesneden yaratılması yönünde inkişaf ederek astral kültlerin biçimlenmesine zemin hazırlamıştır. Bilindiği gibi, her bir ayinin, törenin menşei hakkında mitler vardır ve bu mitler icra edilen aktların esas unsuru olarak değer kazanır. K. Levi-Strauss, mitin aynı derecede eski dönemi, şu anı ve geleceği izah ettiğini belirtir.¹ Astral mitler astral kültürle ilgili ritüel ve merasimlerin menşei, arkaik köklerini, gelişim ve ölümünü belli eden mitlerdir. Bu mitler yıldızlar, gezegenler, gök cisimleri hakkında bilgiler vererek, onların kültleşmesinin nedenlerini izah eder. Azerbaycan folklorunda astral kültürle, ay ve güneş kültleri ile ilgili mitlerin geniş şekilde aksini bulması da arkaik Türk tefekküründen gelen itikat ve tapınmaları ortaya çıkarmaya imkan verir.

Astral kült kısmında ortaya çıkan tiplerin aks olunduğu folklor janrlarından biri “Şems-Kamer” masalıdır. Astral karakter taşıyan bu masalın kısa mezmunu aşağıdaki gibidir: Dervişin verdiği elmadan sonra ihtiyar padişahın Kamer adlı oğlu dünyaya gelir. Kamer gençlik yaşına gelince babası onu evlendirmek ister. Bayanları, kızları vefasız bilen Kamer evlenmek istemez. Buna göre babası onu hücreye kapatır. Başka bir padişahın Şems adlı kızı da erkekleri vefasız olarak bilir ve evlenmek istemez. Melekler padişahının kızı ile cinler padişahının oğlu Şemsle Kamer’i hapishanede Kamer’in yanında buluşturur. Bu, rüyada olur. Rüyada buluşan Şemsle Kamer birbirlerini severler. Kamer’e öyle gelir ki, güzel kızı babası hayatta ona göndermiştir. O, Şemsle evlenmeye razı olduğunda, Şemsi tanımayan baba ve anne, kale muhafızları Kamer’e çıldırması gibi bakarlar. Aynı olay Şemsin de başına gelir. Şemsin yerini dayısı Asıman Kamer için arayıp bulur. Kamer Şemsin ardınca gider ve gençler evlenirler. Kamer’in ülkesine geldikleri zaman Şemsle Kamer yol üzerinde birbirlerini kaybederler. Kendisini erkek kiyafesinde bulmuş Şems, yabancı bir şehre girer. Şehrin padişahı tarafından kale muhafızı görevini alır. Zamanla Şems burada yüksek mekamlara gelir. Padişahın kızı Afitab Şemsi erkek zenn ederek sever. Padişah kızını Şemse zorlukla aldırır ve onu kendi yerine padişah yapar. Şems kız olduğunu Afitaba söyler.

Kamerle Şems yeniden buluşurlar. Kamer Afitabı da alıp padişah olur. Kamer’in bu eşlerinden iki oğlu dünyaya gelir. Oğlanlarından birinin adını Settar, diğerinin adını Ülker koyarlar. Büyüdükden sonra vezirin kızları oğlanlara iftira atarlar. Qemer oğlanlarının öldürülmesini emreder. Cellat onları öldürmeye kıymayıp bırakır. Settar Ülkeri dağda koyup, adamyiyenler şehrine gelir. Onu burada defalarca kesip yemek isterler, ekmekçinin kızı Mahiru hanım kanının arasına girer. Başka bir şehirde ise padişahın kızı Kokep Ülkeri sever. Babası ise

¹ K.Levi-Strauss,1 *Strukturная Антропология*, Moskova,1985, s.186.

kızı başka bir oğlana vermek fikrindedir. Ülkerle Kokep birlik olup Kokebin babasını öldürürler. Ülker kendini padişah ilan eder. Masalın sonunda Ülker adamyiyenler şehrini askerleri ile işgal eder, kardeşi Settari kurtarır ve Mahiru hanımı ona alır.²

Bu masalda Güneş (Kamer) ve Ay (Şems), Gökyüzü (Asuman) ve yıldızlar (Ülker, Settari) astral anlamda tasvir edilir ve bu stikiyalar kozmogoninin atributları gibi kütleşerek Türk evren birimini taqdim edir. Buradan aydın olur ki, İslam dinine kadar Gök yüzü (Tenqri) Türklerin tanrısı, Güneş, Ay ve yıldızlar ise onların taptığı mukaddes varlıklar olmuştur. İslamiyetten önce türklerdeki tek Tanrı inancından bahs eden prof. H. Tanyu Türk mitolojisiyle Türklerin dini esaslarının birbirine karıştırıldığını söylemiştir³. Hem de “Kün Tenqri”, “Ay Tenqri”, “Kün-Ay Tenqri” gibi ifadelerle ancak Mani dinini kabul etmiş Uygurlarda rastlanır⁴.

Takdim ettiğimiz masal metnindeki astral cisimlerin isimlerinin Arapça ve Farsça olması ise kütleleşmiş astral varlıkları mitolojik Türk kontekstinden uzak tutmuyor. “Folklorda güneş tipinin cinsi Türk esatirine, bu esatirin kalığı olan inanışlara tam uygun durumda olsa da , onlar ara sıra burada Şems, Afitab, Hurşid (Arapça, Farsca anlamları güneşdir) adlarını taşırlar. Elbette, bu, onların Türk esatiri köklü olmadıklarına esas değildir. Bu, olsa olsa ona benzer ki, Türk güzelleri başlarında yabancı türbanı taşırlar⁵.

Türk kozmogonik görüşler sistemindeki Güneş ve Ayın yaratıcı fonksiyonu eski Türk mitlerinden masala geçiş zamanını da korumuştur. Yukarıda söylediğimiz gibi, masal metninden de anlaşılıyor ki, eski Türkler astral varlıklara önem veriyor ve bu varlıkların ulu Tanrı tarafından yaratıldığına inanıyorlardı. Türk inanç sistemindeki anlamlardan biri de şöyledir; Ay ve Güneşin kararması onların önüne meleklerin kanat tutmaları ile olur. Bu meleklerin Tanrı tarafından gönderildiğine inanan Türkler sözü geçen kararmaları savaşı işaret ettiğine inanıyorlardı.

Eski Türk folklorunda Ay ve Güneş farklı yönleri ile – medeni kahramanlar, kız kardeş-erkek kardeş, baba-anne-evlat gibi tasvirini bulmuştur. Kaydedilen bu farklılık Azerbaycan folklorunun ayrı ayrı türlerine (destan, masal, efsane, rivayet vs.) yansımıştır. Hun türkleri Güneşe kurbanlar vermiş, kendi merasimlerini yüzü doğuya, güneşin doğduğu yere taraf sunmuşlardır. Çin

² *Azerbaycan Nağılları*, Bakü, 2004, s.87-124.

³ H.Tanyu, *İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*, 1986, s.213.

⁴ H.Güngör, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, Kayseri1998, s.123-127.

⁵ M.Hatemi, *Xalq Yaradıcılığında Ateşperestliyin İfadesi* (Azerbaycan, türk, türkmen folkloru materialları esasında), Bakü, 1971, s.57.

kaynaklarının verdiği bilgilere göre, Hun hakanı her sabah vakti Güneşe, geceleri ise Aya secde edermiş. Yakut Türklerinin inamlarında Ay kadın başlangıcı hesap olunmuş; gebe saka kadını Ay ruhundan evlat dilemiştir⁶.

Göktürklerde hakan çadırlarının yüzü doğuya - güneşe doğru çevrilmiştir. Bu ise Güneşi selamlamak anlamına gelirdi. Güneşe kurban kesmenin izlerine Azerbaycanda da rastlanmıştır. E. B. Taylor'un da ifade ettiği gibi, Tatariyada (yani Azerbaycanda-R.A.) yaşayan Massagetler (güneşperestler) kışın zorluklarından onları kurtardığı için Güneş tanrısına kendi atlarını kurban kesirlerdi⁷. Bu bilgiden de anlaşılıyor ki, güneş kültüne tapınma motifleri en eski Türk merasimleri ile ilgilidir. Folklorumuzda güneşin keher at belinde⁸ şeklindeki tasviri ve evrenin yaratıcısı kısmında görünmesi hem de Güneşe tapınmanın mitolojik köklerini ifade eder..

Bu köklerden birinin izahında duman, bulut ve kış Güneşin dönük evlatları gibi görünür. Araştırmacı R. Qafarlı Güneşle ilgili Azerbaycan mitolojik metni hakkında: “*Kış aylarında Güneş yarattığı Yeri kendi evlatlarına itibar edir, keher atını binib seyahete çıkar, evreni gezip dolaşır. Kış, Bulut-Kel kız, Duman (sonralar üçünün birleşmesinden Kosa tipi yaranır) birleşip Güneşin istekli saçlı kızını tendire atırlar, asir edirlir. Saçlı kızın evlatlarından – Gün dedenin yer yüzündeki istekli torunlarından (insanlardan) yüz çevirirler*”⁹. Şeklinde görüş bildirir.

Türlere ait yaratılış destanlarında Gün Ana, göğün yedinci katında bulunmuştur. Mesela, Altay Türkleri, insanları koruyan eden Suyla adlı ruhun Güneşin kırıntılarından yatıldığına inanmaktadır¹⁰.

Azerbaycan mitolojik metinlerinde Güneşin hem erkek, hem de kadın olması ile ilgili tasavvurlar mevcuttur. Prof.M.Seyidov bununla ilgili olarak şöyle der: “*Oğuznamede*”, “*Tapdik*” masalında Güneşi tamsil edenler kadınlardır, belki de, kadın başlangıçlılardı. Ancak Oğuzların başka bir eserinde – *Dede Korkut boylarında ise mesele tam başka şekildedir*”¹¹.

Türklerin ulu ecdatı Oğuz hanın altı oğlundan ilkininin adının Gün han olması, hem de Cingiz hanın Güneş soyundan gelmesi gibi faktlar, sonraki tasavvur sistemlerinde Güneşle bağlı yeni itikatların ortaya çıkmasına imkan vermiştir. Dikkati çeken esas unsurlardan biri; “Oğuz Kağan” destanında Oğuz

⁶ H.A. Alekseev, *Kult ayu – plemennix bojestv-pokroviteley u yakutov* // Ulan-Ude,1969.

⁷ E.B. Taylor, *Pervobitnaya Kultura*, Moskova1989, s.411-412.

⁸ *Azerbaycan Folkloru Antolojisi*,1968, s.23.

⁹ R.Qafarlı, *Mif Vve Nağul* (Epik enenede janrlararası elaqe), Bakü 1999, s.27.

¹⁰ C.Beydili, *Türk Mifoloji Sözlüyü*. Bakü 2003, s. 41.

¹¹ M.Seyidov, *Azerbaycan Xalqının Soykökünü Düşünerken*, Bakü 1989, s. 370.

hanın oğlu Gün hanın, Oğuz etnosunun hakim sağ kolunda yer tutmasıdır. Bu destanda Gün han, kozmogoniyanın (Güneşin) simgesi gibi görünür. Gün han güneşden kopmuş, kozmik nizama yerine koymuş astral varlık tipinde seciyye taşır. Tesadüfi değil ki, Erkil hoca vasiyyet ettiği esas ritüelin tekrar icrasını Gün hana bırakır. Gün han Oğuz hanın emr ettiği altın alaçığı kurmağı buyurdu. Emr etti ki, sağ tarafta altı ağ çadır (ürge) ve sol tarafta altı ağ çadır kursunlar. Yine de sağ tarafa kırk kulaç şüvül kurmağı buyurdu ve emr etdi ki, uçlarına gümüş tavuk bağlasınlar. Yene de sol tarafa kırk kulaç sırık kurmağı buyurdu ve emr etti ki, uçlarına gümüş tavuk bağlasınlar”¹². Ebülkazinin bu ifadesi, Gün hanın düzenleyici özelliğini ortaya çıkarır ki, bu da Oğuzdan sonraki nizam hadisesinin tekrarı olarak kozmogenezi şartlandırır.

Gün hanın kurdurduğu altın çadır, onun sağ ve solunda kurulmuş 12 ağ çadır, sağ ve solda yerleşen sırıklar, uçlarına berkidilmiş altın ve gümüş tavuklar astral kültlerle ilgilidir. Bir başka ifadeyle, bunlarda Oğuz dünya biriminin astral kuruluşu ve onu oluşturan elementler kendi eksini bulmuştur.

S. Rzasoy altın çadırla ilgili olarak, “*Altın alaçık dünya birimi gibi semiotik kuruluşa sahiptir: bir taraftan kozmik kontinumun merkezini ve bununla oğuzdaki, istisnasız olarak, bütün deyerlerin mukaddes merkeze konsentrasiya olduğunu simgelemişse, o biri taraftan direk olarak “Oğuz han” semiotik kuruluş tertibini kozmoantropoloji birim olarak işaretlendirir*”¹³ şeklinde ifade eder.

Araştırmacı altın çadırın sağ ve solunda kurulmuş on iki çadırın kosmoloji kuruluşunu şöyle izah eder: “*Altın alaçığın sağında ve solunda “6 : 6” tertibi yüzre kurulan çadırlar bir taraftan altın alaçık invariantının kuruluşunu kendi seviyelerinde tekrarlayan sinkron paradikmalar, o biri taraftan kozmogoniyanın Oğuzdansonrakı pillesini işaretlendiren diakron töremeler – paradigmalardır. Çadırlar başka bir taraftan dünyanın ufiki kuruluşunu işaretlendirir*”¹⁴.

Rzasoy, sağ ve solda pasdırılmış sırıkların da, dünyanın astral-kozmik kuruluşu ile ilgili olduğunu ifade etmiştir: “*Gün hanın sağ ve sol taraflarda “1:1” tertibi yüzre kurdurduğu 40 kulaç uzunluğunda olan şüvüller (sırıklar) yere pasdırılmış ağaçlardır. Bu şüvüller dünyanın kozmogonik kuruluşunun şakuli tertibini işaretlendirir. Şüvül burada dünyanın ritüelde kendi tecessümünü bulmuş kozmik biriminin terkeb hissesi olsa da, kuruluşu bakımdan semiotik*

¹² Ebülkazi Bahadır Han, *Şecerei-Terakime* (Türkmenlerin soy kitabı). Bakü 2002, s. 66.

¹³ S.Rzasoy, *Oğuz Mifi Ve Oğuzname Eposu*, Bakü 2007, s.66.

¹⁴ S.Rzasoy, A.g.e., s.66.

*universumtur. Başka sözle, şüvül dünya biriminin çoksaylı ve esas paratigmalarından olan “dünya ağacı”ni işaretlendirir*¹⁵.

Burada dikkat çeken husus şudur ki, S.Rzasoy sırikların uçlarına bağlanmış altın ve gümüş tavukların dünya biriminin astral seviyyesini ifade etmediğini göstermiştir: “*Şüvülün (sırığın) yerin altına pastırılmış hissesi – Yeraltını, gövdesi –Yerüstünü, tepesi- Göyü bildirir. Şüvülün tepesinde işaretlenmiş Gök katı özel semiotik predmetle- tavukla simgelenmiştir. Tavuk zoeelement (kuş) olmakla kanatlı, uça bilen hayvan gibi astroferadır*”¹⁶.

Burada Oğuz hanın astral dünya biriminin en mühim unsuru olan Güneşi simgeleyen oğlu (Gün han) bir başa iştirak eder. Oğuz dünya biriminin Gün hanın oluşturduğu ritüelde kendi teecessümünü bulması ondaki astral unsurların kült karakterini ortaya koyar.

Bildiğimiz gibi, kültler merasimlerle ilgili olur. Başka ifadeyle, kültler-perestiş objektifleridir. Onlarda perestişin, tapınmanın usulü (şekli, resmi) merasimlerdir. Bu bakımdan merasimlerin varlığı her zaman kültlerin varlığından haber verir. Bu manada Gün hanın yaptığı ritüellerde astrounsurlar astral kültlerin varlığını gösterir.

Astral kültün kuruluş çizgilerini “Oğuz Kağan” destanındaki Ay kağan tipinde de görürüz. Ay kağanın Oğuzu dünyaya getirmesi, Ayın, Ay ışığının ve aynı zamanda onunla aynı dairesel döngüye dahil olan Güneşin mukaddesliğinin işaretidir. Ay oğlu olmak motifinin benzer şekli Sümerlerin “Gılgamış” destanında görülmektedir. Gılgamışın anası Ay ilahesi Ninsun, Oğuzun anası Ay kağanla aynı semantik mustavida birleşir. Bu husus Şaman mitolojisindeki şaman ecdatında da görülür.

Ay ve Güneşe tapınmanın izlerine Türk ve Türk olmayan halklarda rastlanıldığını kaydeden C.Ceferov, Herodota dayanarak şöyle der: “*Herodot (e.ö. V asr) ellinlerin, Güneşe, farsların ise Aya sitayiş etdiklerini haber verir. Vaktile farslar İrana köçüb gelmemişden önce İranın sayısız yerli türk birlikleri hem Güneşi, hem de Ayı “Allah”- deye tanımışlar*”¹⁷. M.Kaşkarlı’nın da bize verdiği bilgilerden anlaşılıyor ki, Müslüman olmayan bezi Türkler yüce bir dağı, yahut ağacı “Tengri” olarak adlandırdırlardı¹⁸. Demek ki, gökyüzüne “Tengri” denildiği gibi, fevkalaade objelere, o cümleden Güneşe de ilahi varlık olarak müracaat edilmiştir.

¹⁵ S.Rzasoy, A.g.e., s.66.

¹⁶ S.Rzasoy, A.g.e., s.67.

¹⁷ C.Ceferov, *Milli Etnik Yaddaşın Izi İle*, Bakü 2005, s.57.

¹⁸ M. Kaşkarlı, *Divanu lugat-it-türk tercümesi*, Ankara 1992, s.377.

Günümüzde Azerbaycanda bazı pirlerin Güneş adını taşıması eski mitik görüşlerin izleri olarak dikkati çeker. “Dede Güneş”, “Gündoğdu Baba” ve başka pir-ocak adlarının Güneşle ilgili olması kozmik obje sanılan Güneşi mitik tip seviyyesinde gösterir. Mesela, Gemikaya resimlerinin belirli bir gurubu güneşi simgeleyen işaretleri kendinde yansıtmaktadır. Bu kaynaklarda güneş resimleri daire, daireden ayrılan ışık, içerisinde nokta olan dairelerle temsil edilmiştir. N.Müseyibli bu tasvirle ilgili olarak şöyle der: “Çok ilginçdir ki, arkeoloji edebiyatında demek olar ki, yekdillikle Güneş remzi gibi kabul olunmuş bir noktalı daire bir sıra eski yazı sistemlerinde de Güneşi ifade etmiştir. Bu işare Mısır heroqliflerinde “ra” gibi oxunup “Güneş” demektir. Eski Çin heroqliflerinde de Güneşi hemin işare ile ifade etmişler”¹⁹.

Araştırmacılar göstermişlerdir ki, bu tür resimler Kobustan, Karelya, Sibirya ve dünyanın diger yerlerindeki tasvirlerde de vardır. O da belli olmuştur ki, şua şekilli dövmelerle bezeme Erken Demir dönemi boyalı kaplarının ayrılmaz özelliğidir. Bu dönemde geniş yayılan kannelyur ornamentin de Güneş kültü ile ilgili olduğu söylenmiştir. Bu tür Güneş tasvirleri Azerbaycan halkının meişetinde uzun süre yaşamış, evlerin fesatları, kabirüstü taşlar Güneş resimleri ile yapılmıştır. Prof.M.Seyidov, “Bir çok halklarda olduğu gibi azerbaycanlılarda da Güneş tanrısı-Şua, zoomorfik onkon ve insan gibi tasavvur edilmiştir”²⁰.

Güneşin mitleştirilmesi, Güneş tanrısına inam, kuşkusuz ki, onun doğanın mehsuldar kuvvesinin başlangıcı olması ile ilgilidir. Gemikaya resimleri arasında çift dairelerden ibaret resimler de belirli yer tutar. Bu tip resimlere Sibiryanın kaya tasvirlerinde ve Qeqam bahçelerinde geniş şekilde rastlanmıştır. Çift daireler halinde verilen Venera, ekizler kültü ile bağlı olmuş, bol ürünün remzine çevrilmiştir. Azerbaycan folklorunda Ülker olarak bilinen bu yıldız ile ilgili çeşitli efsaneler vardır. “Ülkerle Süleyman peygamber”, “Yalancı Ülker” adlı efsaneler bu kabildendir. Araştırmacılar bazı halklarda Ülkerin kötü güçlerle ilgili olduğunu belirtmişlerdir. Kaynakların verdiği bilgilerden ise anlaşılmalıdır ki, Veneraya, yahut Ülkere Moğollar ve Hunlar tarafından secde edilmiştir. Moğollarda karvanları yoldan çıkaran, mahv eden Venera hakkında bir efsane mevcuttur. Bu efsane Azerbaycan folklorunda da vardır. Bu efsaneye göre, görevli, gökde parlak yıldız görüp onu Ülker yıldızı sanarak kervanı uykudan uyandırır. Kervan fazla gitse de, sabah olmuyor. Birazdan başlayan kasırğa ise kervanı mahveder. Belli olur ki, kervanın kırılmasına başka bir yıldız sebep olmuştur. Bu yıldız “Yalancı Ülker” ismini vermişlerdir. Bu yıldız

¹⁹ N.Müseyibli, *Gemikaya*, Bakü 2004, s.81

²⁰ M.Seyidov, A.g.e., s.427

“Kervankıran” adı ile de bilinir. Diğer bir Azerbaycan mitinde bu yıldızın farklı yönlerini görürüz:

“Ülker yıldızı vakti ile güzel bir kız imiş. Bir gün kışın başlarında onun babasının otu biter. Kışın bu zamanında ot bulmak oldukça zordur. Eger böyle gederse inek, koyun acından ölecekmiş. Ülkerin babası gidip ağaya hal-qaziyyeni konuşur. Zalim ağa baba ile şart koyar, ben sana istediğin kadar ot veririm, ancak sen de kendi kızını bana veresin. Baba çok yalvarır, ağa az işitir, söylediğinden dönmez. Sonunda çaresiz kalınca razı olur, gelip durumu kızına söyler. Kız bütün gün göz yaşı döker, kendi halını daşünüp ağlar. Ülker gece mahzun mahzun göğe bakıp durumunu konuşur, yardım diler. Gökde Ayın pek ince olduğunu görüp, gelip babasını uykudan uyandırarak şu dörtlüğü söyler:

*Ay gökde sallandı, ay baba,
Daha yaza ne kaldı, ay baba.
Verme beni kanım eline.*

Baba çabuk dışarı çıkar. Gözlerine inanmaz. Her taraf dize kadar yeşil ota dolu idi. Bundan çok sevinir. Ancak eve girince kızını göremez. Çünkü onun güzel kızı yıldız olup göke çıkmıştır. O vakitten beri göklerdeki en parlak yıldız Ülker yıldızdır. Babası uykudan kalkana kadar göklerden çekilmeyip yaza ne kadar kaldığını babasına söylüyor”²¹.

Yakutlar Zöhre yıldızını Ülkere aşık, güzel bir bakire olarak bilirler. Gökde bu iki yıldızın karşılaşması fırtına ve yağış meydana getirir. Buryatların efsanelerinde Zöhre yıldızı Solbon olarak bilinir ve erkek cinsine dahil edilir. Onlara göre, Solbon atı çok sevmektedir, onun at sürüsü var, o atların koruyucu ruhudur²².

Gök alemi Tanrıların mekanı gibi çeşitli halkların, o cümleden Azerbaycan Türklerinin inançlarında izlerini bulmuştur. Efsaneye göre, Güneşle Ay yerde yaşarmış. Bir gün Güneş geze geze Göğe çıkar. Ayı, Güneşi aramağa yollarlar. Ay Güneşi bütün aramalarına rağmen bulamaz. Bu sırada Gök yüzünden sesler gelir, yıldırım çakar, Gök Yerden ayrılır. Güneşle Ay Yere inemezler.

Bu metni tahlil ettiğimizde astral kültlerin esasındaki mitolojik tasavvurların kozmogonik kuruluşunu ortaya çıkarmak mümkündür. Buradaki kozmogonik merhaleler şöyledir:

²¹ Azerbaycan mitoloji metnleri, s. 40

²² S.Buluç, Şamanizm// <http://turkoloji.cu.edu.tr/halkbilim/21.php>

1. Güneşle Ayın birlikte yer yüzünde yaşaması ilkin kozmogonik durumu bildirmekle kaosu işaretlendirmektedir. Şöyle ki, kozmosdan önceki durum kaosdur. Bu bakımdan, Güneşle Ayın şimdiki kozmik düzümünden (kozmosun eksine) olarak yer yüzünde yaşaması, bu manada, kaos anlamına gelmektedir.

2. Güneşin geze geze göke çıkması, Ayın onu aramak için ardından göğe gitmesi kaosu kozmosa geçit prosesini bildirir. Bu halde onların önceki duruma (kaosa) dönüşünü engelleyip gayrimümkün eden yıldırım kozmosla kaosun hududu anlamına gelir. Burada yıldırımın kendisinin de astral menşeli hadise olması – odu simgeleşdirmesi onu kozmogonik “dramın”- kült mitinin tipi gibi berpa etmeye imkan verir. Başka sözle, efsanede yıldırımın çakması doğa hadisesi gibi adileşmiştir. Ancak kozmogonik mitde Güneş, Ay, Gök antropomorfik tipler olduğu gibi, yıldırımı çakdıran tip de olmalı idi. Bu halde yıldırım da astral kültlerin esasında duran inançlar sisteminin esas tiplerinden biri gibi berpa olunur.

Efsanenin mitolojik semantikasını ile bağlı o da belirtilmelidir ki, bu efsanede Göğe tapınmanın izleri vardır. Bu, eski Türklerin Gök Tanrısına kudretli varlık gibi sitayiş ettiklerine işarettir. Türklerin inancına göre, hakana hakimiyet Gök Tanrı tarafından verilmiştir. Gök Tanrı insanların kaderini çizer, halkları yükseltir, yahut devirir.

Ünlü mit araştırmacısı M.Eliade, Gök Tanrısı ile ilgili olarak şöyle der: *“İrtişetrafi ostyaklarda (xantlarda) gök tanrısının adı “sanke” sözünden yararılır ve ilken anlamı “ışık, ışıklı ve parlak” demektir...Türk-tatarlar kuzey, kuzey-doğu komşularından farklı olarak Gök Tanrısına daha çok üstünlük verir ve “Sahibkar”, “İktitar”, “Cenab”, çok hallerde ise sadece “Ata” diyörlar”*²³.

A. Acalov’un araştırmalarına esasen, bütün kaynaklarda Tanrı gökle ilgilidir, yani, yüce ve kutsalır. Yaratıcılık, hamilik, insanların, halkların ve devletlerin kaderini müeyyenleştirmek, ebedilik, edalet, şahıslandırılmamış olan İlahinin başlangıç, güç ve kudret kaynağı olması onun başlıca alametleridir. Ancak hiç bir kaynakta Tanrı ile birbaşa ilgide olan herhangi bir İlahi ve başka varlıktan sohbet getmir. Daha doğrusu, tanrıçılıkta başka dünya dinlerindeki gibi bir peygamber anlayışı yoktur²⁴.

²³ M.Eliade, *Aspektü Mifa* / per. s fr. V. Bolşakova. Moskova1996, s.24-25.

²⁴ A.Acalov, Mifologiya, *Azerbaycan Edebiyatı Tarihi*, Bakü 2004, s. 45.

Tanrıçılık hakkında Yakutlarda korunup kalmış tasavvurlara göre, en büyük Tanrının emrinde yedi tanrı vardır. Bu tanrıların şerefine yaz bayramı arefesinde ateş üzerine kırmızı sepileyerek kurban verilir²⁵.

Araştırmacı V.L. Priklonski, yedi tanrının yedi kardeş olabileceği ihtimalini ileri sürer. Ona göre bunlar gök gürültüsü, şimşek, parlaklık, savaş töreden, göğün kızgınlığını bildiren, taleyi bildiren vs. tanrılardır²⁶.

Bu araştırmalarda gösterildiği gibi, Altaylılar, en büyük Gök Tanrının hizmetinde elçilik görevini icra eden yardımcı ruhlar olduğuna inanırlar. Altay Şamanı göğe çıktığı zaman direkt Ülgenin katına çıkmaz. Gök Tanrı, kutup yıldızında Şamanı karşılamak için elçisini yollar. Gök gezisinde şamanın yanında olan yardımcı ruhlar Yayık, Suyla ve Karlıktır. Birinci ruh insanlar arasında yaşar, onları kötü varlıklardan korur ve Ülgen ile insanlar arasında elçilik eder. Şaman kurbanı ancak onun eşitliği ile Ülgene götürür. Dualarda bu ruh “ayın, güneşin parçası” diye anılır. Onun ağ parçadan düzeltilmiş başı, kulakları, elleri, ayakları ve kuyruğunun aks olduğu resmi kurban merasimlerinde bez parçalarıyla yanaşı olarak iki kayın ağacına bağlanmış ve ağ at tükünden hürülmüş ipe bağlanmıştır. Altaylılar ilk bahar zamanı dişi atların ilk sütünü unla karıştırıp bir bulama yapar ve Yayığın şerefine etrafa seperdiler. Gök gezisinde şamana eşitlik eden ikinci ruh Suyla’dır. Bu ruh da insanların koruyucusu olup, denildiğine göre, at gözlüdür. Bazı şamanlar, onu at gözlü bir kartal olarak da bilirler. Suyla, insanların ne ettiğini Gök Tanrıya haber verir. Buna göre de “iki tildü” (iki dilli) diye tanınır. Aracı olan ruhların üçüncüsü olan Karlık’a gelince, bu Suyanın iş arkadaşı olup, yine gök gezisinde şamana yardım eder. Karlık, ayın zamanı çağırılarsa, havaya su atılır²⁷.

Diğer taraftan, S.Buluç V.V.Radloff’a istinaden ifade eder ki, Türk halklarının ekseriyetinde Güneş dişi, Ay erkek olarak bilinir. Altay şamanı göğe çıktığı zaman altıncı katda Ay “ada”nı, “Ay ata”nı selamlar. Yakutlar ayın küçülmesini efsanevi ayılarla kurtların onu yemesine bağlıyorlar. Altay Türklerine göre, ay tutulması “yelbegen” denilen bir kurdun ayı yemesinden ileri gelir. Güneşle ay, özellikle Tunguzlardaki şaman ayinlerinde mühim bir rol oynadığı halde, tamamen Sibiryalı halklarında bunlara kurban verildiği bellidir²⁸.

²⁵ N. Pripuzov, *Svedeniya dlya izuçeniya şamanstva u yakutov yakutskoqo okruqa* (İzves. Vost. Sibir.Otd. Qeoq. Obşç.), İrkutsk 1885, s.48.

²⁶ V.L.Priklonski, *Tri qoda v Yakutskoy oblasti* (Jiv. Star.), 1890-1891, s.29.

²⁷ A.V. Anohin, *Materialı po şamanstvu u altaysev,sobr.vo vr. puteş,po Altayu// CMAE AH SSSR,t.4,vıp.2,L.,1924, s.12-14.*

²⁸ S.Buluç, *Şamanizm*, s-6-7.

Verilen bilgilerden anlaşılmaktadır ki, Güneşe, yahut diğer astral varlıklara yönelmiş derin Türk inamlarının kökü hem de mitik tiplerin fevkaalade özelliklere sahip olmasından kaynaklanır. O. Freydenberg bu hususta şöyle der: “mitolojik tip ve anlayış her ne kadar dünyaderkinin ayrı-ayrı araçları olsa bele, diğerini karşılıklı olarak şartlandırır”²⁹. Başka sözle, “tipleştirme” ve “anlama” tefekkürün fikir aktarı gibi ayrı ayrı unsurlar olsa da, biri diğerine bağlı, biri diğerinin ardı olan aktardır. Bu bakımdan, mitolojik düşüncede, folklor dünya biriminde mitolojik tip ve anlayışlar birbirini şartlandıran, biri diğerine bağlı olan düşünce unsurlarıdır.

Bununla ilgili olarak S. Tokarev’e göre, mitolojik personajın birinci başlıca özelliği onda harikülade, özelliklerin, ikincisi de ona inanın olmağıdır³⁰. Başka ifadeyle, mitolojik tip fevkaalade – mukaddes sfera ile ilgilidir ve bu tasavvurlar onların taşıyıcılarının şuurunda hakikat gibi kabul edilir. Mitolojik tipin etrafında inamların sistem oluşturması kültleşmeni şartlandırır.

Kaydedelim ki, İslama kadar ki ulu ecdatın esas inancı Gök Tanrıya olmuştur. Bu bakımdan, Gök Tanrı inancı etrafında teşekkül etmiş monoteist dini, yalnız Gök Tanrı dini gibi seciyyelendirmek mümkündür. Gökyüzünün sonsuzluğu, derinliği Gök Tanrıda toplanmış, onda ihtiva olunmuştur. Eski Türkler Gök Tanrının resmini çizmemiş, heykelini yapmamış, Ulu Tanrının- Gök Tanrının yüceliğini idrak ederek, ona secde etmişlerdir.

Kültleşmiş astral varlıkların (Güneş, Ay ve s.) Türk inam sistemindeki önemini ve Türk yaşam tarzına gösterdiği etkiyi ortaya koymaya çalışarak, şu kanaate varılır ki, güneş, ay ve yıldızlar, o cümleden gökler alemi – astral sfera ile ilgili tüm unsurlar ve onlarla ilgili astral olaylar Türk mitolojisinde, inançlar sisteminde bu veya diğer şekilde kendi aksini bulmuştur. Astral-mitolojik tipler her nesneden önce kozmogonik inançlarla ilgili olmuştur. Başka sözle, eski Türklerin yaratılış hakkındaki tasavvurları direkt astral elementlerle ilgili olmuştur. Mitolojik tasavvurlar geliştikçe astral tipler etrafında kült (perestiş sistemi) kurulmuş ve bu da kendi sırasında inançların daha da zenginleşmesi ile beraber, onların Türk düşünce sistemindeki rolü ve fonksiyasını da zorlaştırmıştır. Türk toplumunun gelişme tarihi boyunca mitolojik tasavvurlarda çok ciddi değişmeler olmuş, tanrıçılık İslam ve diğer monoteist dinlerle evez olunmuştur. Bu halde astral kültürle bağlı inamlar aktüel ideoloji önemini kaybederek folklor metinlerine dönüşmüştür. Bu da kendi sırasında Azerbaycan

²⁹ O.Freydenberg, *Mifi literatura drevnosti*, Moskova 1978, s.181-182.

³⁰ S.Tokarev, *Reliğiozme verovaniya vostočno-slavyanskix narodov XIX – načala XX veka*, Moskova 1957, s.15.

folklorunun doğa kültleri, o cümleden astral kültlerle bağlı inamların öğrenilmesindeki rolü ve önemini bir daha belli etmektedir.

KAYNAKÇA

- ACALOV, A. Mifologiya, *Azərbaycan Edebiyatı Tarihi*, Bakü, 2004.s-37-66.
- ALEKSEYEV, N.A., *Kult ayu – plemennix bojestv-pokroviteley u yakutov* // Ulan-Ude,1969.
- ANOXIN, A. V., *Materialı po şamanstvu u altaysev,sobr.vo vr. puteş.po Altayu// CMAE AH SSSR,t.4,vıp.2,L.,1924.*
- Azərbaycan Folkloru Antologiyası*, I kitab, Bakü,1968.
- Azərbaycan Mifoloji Metnleri* (Tertip, önsöz Acalovun,dur), Bakü, 1988.
- Azərbaycan Nağılları.*, 5 cildde. III cild, Bakü, 2004.
- BEYDILI, C., *Türk Mifoloji Sözlüyü*. Bakü, 2003.
- BULUÇ, S., *Şamanizm*// <http://turkoloji.cu.edu.tr/halkbilim/21.php>.
- CEFEROV, C., *Milli Etnik Yaddaşın İzi İle*, Bakü, 2005.
- Divanu Lugat-It-Türk Tercümesi*, Çeviren:B.Atalay, Ankara1992.
- Əbulqazi Bahadır xan, *Şecerei-Terakime* (Türkmenlerin soy kitabı). Bakü, 2002.
- ELIADE, M., *Aspekti Mifa* / per. s fr. V. Bolşakova. Moskova,1996.
- FREYDENBERG, O.M., *Mif i literatura drevnosti*, Moskova,1978.
- GÜNGÖR, H., *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, Kayseri, 1998.
- HATEMI, M., *Xalq Yaradıcılığında Ateşperestliyin İfadesi* (Azərbaycan, türk, türkmen folkloru materialları əsasında), Bakü, 1971.
- QAFARLI, R., *Mif Vve Nağıl* (Epik enenede janrlararası əlaqə), Bakü,1999.
- LEVI-Strauss K., *Strukturəna antropoloqiya*, Moskova,1985.
- MÜSEYIBLI, N., *Gemiqaya*, Bakü, 2004.
- PRIKLONSKI, V. L., *Tri qoda v Yakutskoy oblasti* (Jiv. Star.), 1890-1891.
- PRIPUZOV, N., *Svedeniya dlya izuçeniya şamanstva u yakutov yakutskoqo okruqa* (İzves. Vost. Sibir.Otd. Qeoq. Obşç.), İrkutsk,1885.
- RZASOY, S., *Oğuz Mifi ve Oğuzname Eposu*, Bakü, 2007.

SEYİDOV, M., *Azerbaycan Xalqının Soykökünü Düşünərken*, Bakü,1989.

TANYU, H., *İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*, Ankara,1986.

TAYLOR, E.B., *Pervobitnaya kultura*, Moskova,1989.

TOKAREV, S.A., *Reliqioznie verovaniya vostočno-slavyanskix narodov XIX – naçala XX veka*, Moskova,1957.